

Lamed

*List za radoznale
Izabrao i priredio Ivan Ninić*

Godina 2

Broj 3

Mart 2009

Zlatni suncokret Davidu Albahariju

Slike vremena zla

„Svake noći u drugom gradu“ - zbirka 20 priča o nelagodnom, teškom, tamnom vremenu zla - složena je i lucidna slikovnica sadašnjosti kojoj autor prilazi realistički, ali i na ivici čudnog i fantastike, sa uplivima groteske i tamnog humora, navodi se u obrazloženju žirija književne nagrade „Zlatni suncokret“, koja je upravo dodeljena Davidu Albahariju.

U Albaharijevoj percepciji vreme nije milosrdno ni prema kome, a pogotovo ne prema onima koji su okrenuti mnogim gradovima i svuda se suočavaju sa svojim životom, kulturom i društvenošću, koji ih duboko određuju. Pisac je sveznajući pripovedač, koji donosi neutralnu priču raznih junaka. Suočava se s raspadom svoga života i u toj ekstazi otkrića sopstvenog poraza, ili malih trijumfa, survava se u definitivan pad. Zauzima prostor Beograda, Ljubljane, Zagreba, Salzburga, Minhena, Kalgarija... Zbirka je, po Albaharijevim rečima, inspirisana „brojnim književnim večerima u raznim našim i evropskim gradovima“.

Nagradom „Zlatni suncokret“ Albahari je upotpunio zaista impresivnu kolekciju zasluženih književnih priznanja - između ostalog, dobitnik je "Andrićeve nagrade" (zbirka priča „Opis smrti“, 1982), nagrada

„Stanislav Vinaver“ i „Branko Ćopić“ (zbirka „Pelerina“, 1993), dok je roman „Pijavice“ nagrađen "Nagradom grada Beograda" (2006). Roman „Mamac“ nagrađen je "Ninovom nagradom" (1996), potom nagradom "Fundacije Balkanica" (1998), dok je 2006. ovo Albaharijevo delo ponelo i jedno od najuglednijih evropskih priznanja - „Most Berlin“, nemačku nagradu za književnost i prevodilaštvo. Kako je pisac nedavno otkrio, postoji nekoliko verzija scenarija za „Mamac“, a nedavno je urađen i scenario prema romanima „Mrak“ i „Pijavice“.

Jedan od u svetu najprevođenijih autora sa srpskohrvatskog govornog područja, pisac „moderne, sugestivne i senzibilne pripovedačke umešnosti“, David Albahari rođen je 15. marta 1948. u Peći. U Zagrebu je studirao englesku literaturu i jezik. Prvu knjigu, zbirku priča „Porodično vreme“, objavio je 1973. Pored romana, priča i eseja, bavi se prevodjenjem sa engleskog jezika, uključujući dela Beloua, Nabokova, Singera, Pinčona, Sema Šeparda... Do emigracije u Kanadu, 1994, ostavio je snažan urednički pečat u časopisima *Vidici*, *Književna reč*, *Pismo*, *Kulture Istoka*, kao i u ediciji "Prva knjiga" *Matice srpske*. Uoči rata u bivšoj Jugoslaviji bio je predsednik Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, i pomagao evakuaciju civila iz Sarajeva.

Milica Jovanović, *Danas*

D. Alan Aycock

Sudbina Lotove žene Strukturalno posredovanje u biblijskoj mitologiji

Tema koja se ponavlja u mitologiji dovodjenje je junaka ili razbojnika u nepokretno stanje, nje--govom/njezinom pretvorbom u neživi predmet. Koliko znam, Levi Strauss je prvi ponudio zadovoljavajuće tumačenje teme imobilizacija/trans-formacija, svojom analizom Tsimshianskog ciklusa o 'Asdiwalu': pretvorba lovca Asdiwala u kamen konačni je ishod složenog niza simetričnih geografskih, društvenih, ekonomskih i kozmoloških opozicija izraženih u mitu koje se razvijaju dijalektički, i gde Asdiwalovi pothvati predstavljaju dinamično posre-

ulozi posrednika između tih proturječnosti. Kako sam već napomenuo, ova teza neće doći do punog izražaja ako se ne bude i drugdje primjenjivala. Čak i jednostavno propitivanje pokazat će da u biblijskoj mitologiji postoji mnoštvo nepokretnih ili u kretanju spriječenih likova: Noa u barci navrh Ararata, Izak svezan za žrtvenik ispod Abrahamova noža, ovan koji će ga zamijeniti zapetljan u grmlje, te Isus na križu – od najznačajnijih su primjera. Štoviše, oprečnosti koje sam pronašao u tom mitu spadaju u standardne teme: neumjerenost i suzdržanost u odnosu na hranu i spolnost, grad i pustinju, dvoznačan položaj žene u formalno patrilinarnom društvu i odnos saveza prema žrtvovanju, namisli su što tvore ključne metafore u cijelom *Starom i Novom zavjetu*.

(Iz knjige Edmunda Leacha i D. Alana Aycocha: *Strukturalističke interpretacije Biblijskog mita, August Cesarec, Zagreb, 1988. Prijevod Gordane Slabinac*)

Nikola Račić

Misija Filipa Švarca

Kad vrednosni sistem doživi kolaps i ljudski životi izgube vrednost, kad suprotstavljanje sili destrukcije u naponu njene snage postane opasan poduhvat, svaka uspješna realizacija života postaje podvig, a ako taj podvig poprimi neslućene razmere i opstane u oštroj suprotnosti spram sile, onda je to svojevrsno čudo.

Uloga čovjeka čije se ime nalazi u naslovu ovog teksta, u događajima koji spadaju u manje poznato poglavlje historije, sve više se sagledava u pravou veličini.

Filip Švarc je rođen u Vršcu, 19. jula 1894. godine, od oca Samuela, po zanimanju trgovca, i majke

Regine rodene Koper, domaćice¹. Od jedanaestoro dece Švarcovih, sedmoro je umrlo od tada čistih infektivnih bolesti. Filip je u Vršcu pohađao osnovnu i srednju školu². Na početku 20. veka, Vršac je imao dosta kvalitetnih osnovnih i srednjih škola u kojima se obrazovanje sticalo na srpskom, nemačkom, mađarskom, rumunskom i hebrejskom jeziku (veronauku i hebrejski jezik predavao je rabin Adolf Sidon od 1873. do 1918.). Prema popisu iz 1910. u Vršcu je živelo 876 Jevreja, a ukupan broj stanovnika iznosio je oko 20 000³.

Nakon završene srednje škole Filip Švarc upisuje studije medicine u Budimpešti. Međutim, ubrzo pošto je diplomirao i započeo postdiplomske studije, 1919. godine napušta Budimpeštu, jer je antisemitizam u Mađarskoj nakon raspada Austro-Ugarske i poraza u Prvom svetskom ratu, sve više uzimao maha. Pošto je želeo da se bavi naučnim radom, odlučio je da akademsku karijeru nastavi u nekom drugom univerzitetnom centru. U to vreme, kulturni i naučni centri u Nemačkoj bili su privlačni za mnoge Jevreje iz istočne Evrope. Akademsko okruženje na Frankfurtskom univerzitetu, nudilo je studentima kvalitetne predavače i dobre uslove za rad, i Filip Švarc će upravo u toj sredini od 1919. pa sve do 1933. godine, sa uspehom ostvarivati svoju profesionalnu karijeru⁴.

Odmah po dolasku u Frankfurt, zaposlio se kao asistent na Institutu za patologiju. Premda je njegov rad na institutu bio vezan za oblast opšte patologije i patološke anatomije, u fokusu Švarcovog naučno-istraživačkog rada tokom 20-tih godina (1920-1927), bila je i neuropatologija; u tu oblast spada i postdoktorska disertacija na temu cerebralne traume kod novorođenčadi, koju je odbranio 1923. godine i koja se danas smatra za jedan od značajnih radova koji predstavljaju preteču moderne perinatologije⁵.

Pored toga, bavio se i drugim istraživanjima u oblasti neuropatologije, kao što su moždani udar i tumori centralnog nervnog sistema, u okviru interdisciplinarnih projekata na patološkom i neurološkom institutu. Takođe, u domenu opšte patologije, radio je na istraživanju tuberkuloze⁶.

¹ Matične knjige rođenih JO Vršac, Istorijski Arhiv Bela Crkva

² Renate Heuer, Siegbert Wolf: Die Juden der Frankfurter Universitat, Frankfurt am Main, New York 1997; Dr. Suzan Švarc, ćerka Filipa Švarca, prepiska sa autorom.

³ F. Mileker: Povesnica slobodnog kraljevskog grada Vršca, Vršac 1886; Dr. Cvi Asaria: Toldot Jehudej Jugoslavia, Ahavat Rehim 1995.

⁴ Renate Heuer, Siegbert Wolf: Die Juden der Frankfurter Universitat, Frankfurt am Main, New York 1997; Dr. Suzan Švarc, ćerka Filipa Švarca, prepiska sa autorom.

⁵ Renate Heuer, Siegbert Wolf: Die Juden der Frankfurter Universitat, Frankfurt am Main, New York 1997; Dr. Suzan Švarc, ćerka Filipa Švarca, prepiska sa autorom.

⁶ Isto

Jedno vreme, od 1. juna 1926. do 31. maja 1927. godine, Filip Švarc je u Frankfurtu radio na Institutu za neurologiju „Ludvig Edinger“, na čijem čelu se u to vreme nalazio Kurt Goldštajn. Pošto se institut finansirao iz sopstvenih izvora, Švarc je dobijao mesečna primanja za svoj rad, što je za njega bio značajan izvor prihoda, obzirom da u Institutu za patologiju nije dobijao primanja. Naime, od dolaska na Institut za patologiju, u jesen 1919. godine, Švarc nije primao platu, a od 1923. godine, kada nakon odbranjenog postdoktorata (habilitacija) ima status predavača, takođe nastavlja da radi bez novčane naknade. Objašnjenje za takvu situaciju, nalazimo u prepisci administracije instituta, gde u više navrata od 1924. godine, institut traži za njegov rad novčana sredstva od pruskog ministarstva za nauku, s obrazloženjem da je nakon mirovnog sporazuma, sklopljenog posle Prvog svetskog rata, Švarc postao jugoslovenski državljanin, te da kao stranac ne može da bude zaposlen u državnoj službi. Velika inflacija tih godina u Nemačkoj, obezvređila je njegovu ušteđevinu, međutim, on je i dalje svim snagama nastavljao svoj naučno-istraživački rad, često na ivici egzistencije⁷.

Godine 1927. postao je vanredni profesor opšte patologije na Frankfurtskom univerzitetu; imao je 33 godine, i bio je najmlađi profesor univerziteta u Nemačkoj. Međutim, s obzirom da je bio stranac, i dalje nije primao platu. Zavisio je od stipendija, honorara i drugih primanja, kao npr. plate koju je dobijao na institutu „Ludvig Edinger“. Od tog novca, jednim delom je sam finansirao i troškove svog naučno-istraživačkog rada⁸.

Dan posle koga više ništa nije bilo isto u Nemačkoj, bio je 30. januar 1933. godine, kada je Hitler došao na vlast. Nekoliko nedelja kasnije, donet je novi zakon o državnoj službi. Bio je to kraj slobodnog i nesputanog bavljenja kulturom, naukom, umetnošću, i uvod u devastaciju od koje će se Evropa dugi niz godina oporavljati. Novi zakon imao je za cilj da omogući brzu čistku - otpuštanje svih profesora univerziteta jevrejskog porekla, ali i svih ostalih koji su bili politički nepodobni za novu vlast. Mnogi veliki naučnici, neki od njih i dobitnici Nobelove nagrade, bili su otpušteni, hapšeni, slati u koncentracione logore. Impresivan je broj nemačkih nobelovaca do tog vremena, ali stoji i činjenica da se u Nemačkoj posle 1933. nikada više takva dostignuća nisu ponovila u tom obimu.

Bio je ponedeljak, 21. mart 1933, kada se Filip Švarc sreo sa svojim kolegom Fišerom u krugu gradske bolnice u Frankfurtu. Iskreno zabrinut i uznemiren, dobronamerno je upitao Švarca zašto već

nije „otputovao“, pošto je i sam nameravao da istog dana pobege ako već nije bilo prekasno. Sat vremena kasnije, Švarcu je telefonirao kolega Rajndorf sa Medicinskog fakulteta i savetovao mu da napusti Frankfurt što je pre moguće. Rajndorf je čuo na fakultetu šta se sprema, tako da je Švarc zahvaljujući prijateljskom gestu svog nemačkog kolege bio na vreme upozoren. Nekoliko dana pre toga, policija je izvršila pretres Švarcove kuće, pod izgovorom da traže skriveno oružje. Par dana kasnije, čuo je od prijatelja, da je šef policije bez ikakvih stvarnih indicija, morao da sprovede pretres i istragu protiv njega i još nekih drugih profesora⁹.

Iste večeri, Švarc je sa svojim petogodišnjim sinom, otputovao vozom u Cirihi. Nekoliko dana kasnije, pridružila mu se i supruga sa dvogodišnjom ćerkom. Smestili su se kod ženinih roditelja, koji su živeli u Cirihi. Ubrzo, zahvaljujući jednom kolegi, i uz prećutno odobrenje direktora instituta, uspeo je da dopremi u Cirihi deo svog naučno-istraživačkog materijala. Tako je tenzija koju je Švarc osećao u zadnjih dve do tri godine, i koja je sve više rasla, napokon doživela rasplet¹⁰.

Svakodnevno su stizale vesti o suspenzijama, isterivanju, hapšenjima, maltretiranju i samoubistvima univerzitetskih profesora širom Nemačke. Početkom aprila, Švarc je u Cirihi sretao kolege profesore, koji bi u normalnim uslovima trebalo da budu na svojim radnim mestima, da drže predavanja na fakultetima u Frankfurtu, Berlinu, Vircburgu. U Švajcarskoj su pokušavali da pronađu neko zaposlenje na tamošnjim fakultetima i institutima, ali bez uspeha. Takođe, propala su i nadanja nekih da će se na nemačkim univerzitetima pokrenuti protesti i otpor prema takvoj politici¹¹.

Švarc je uvideo potrebu da se nešto preduzme. Smatrao je da prognani intelektualci moraju sami da se organizuju, jer na vidiku nije bilo drugog rešenja. I što je najvažnije, on sam je krenuo u realizaciju te zamisli; postao je glavni inicijator i osnivač Odbora za pomoć nemačkim naučnicima.

Sredinom aprila 1933, u ciriškim dnevnim novinama *Neuen Zurcher Zeitung*, pojavila se vest da je „save-todavni odbor za nemačke naučnike“ počeo sa radom. Za svega nekoliko dana i nedelja, pristigla je lavina upita i zahteva za registraciju, sa svih nemačkih univerziteta. Tih nekoliko novinskih redaka proizvelo je mnoga nadanja. Odbor je svima poslao upitnike koje je trebalo popuniti. Ogroman broj zahteva koji su

⁷ Arhivska dokumentacija o Filipu Švarcu, Univerzitet Frankfurt na Majni, Reg. br. 14/17.

⁸ Isto. V. i: Renate Heuer, Siegbert Wolf: Die Juden der Frankfurter Universität, Frankfurt am Main, New York 1997

⁹ Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933., Kopenhagen 1972. Dr. Suzan Švarc, ćerka Filipa Švarca, prepiska sa autorom.

¹⁰ Dr. Suzan Švarc, ćerka Filipa Švarca, prepiska sa autorom.

¹¹ Isto

potom stizali, izneo je na videlo prave razmere nesreće koja je zadesila građane Nemačke¹².

Međutim, uprkos početnog uspeha da ideja zaživi, sva nastojanja Odbora da pronađe odgovarajuća rešenja za izgnanike, nailazila su na prepreke i donosila nova razočaranja. Trebalo je hrabrosti i upornosti da se uprkos tome započne novi radni dan. Kontakti sa francuskim, holandskim i engleskim organizacijama za zbrinjavanje izbeglica, uprkos iskazanoj dobroj volji, ostali su bez opipljivih rezultata. Među onima koji su se Odboru obratili za pomoć, bio je nemali broj naučnika svetskog glasa. Ali, neizvesnost da će poduhvat biti uspešan bivala je sve veća¹³.

Zbog rastućeg obima posla, prostorija u kojoj je Odbor obavljao svoje aktivnosti, postala je premala. Švajcarski prijatelji i poznanici pružili su dragocenu pomoć. Jedan poslovan čovek ustupio je Odboru dve prostrane prostorije za nove kancelarije. Drugi, trgovac nameštajem, pozajmio je na korišćenje stolove, ormare, stolice i pišaće mašine. Filip Švarc je priložio deo svoje ušteđevine za potrebe Odbora, a dvojica profesora, Mejer i Ber, takođe izbeglice iz Nemačke, priložili su 1000 švajcarskih franaka. To je bio ukupan novac kojim je Odbor raspolagao, i bio je dovoljan za naredna tri meseca rada. Savetodavni odbor zvanično je postao organizacija pod nazivom: *Notgemeinschaft Deutscher Wissenschaftler im Ausland* (Organizacija za pomoć nemačkim naučnicima u inostranstvu), a osnivač i predsednik bio je Filip Švarc¹⁴.

Nacistički zakoni u Nemačkoj prisilili su mnoge intelektualce jevrejskog porekla, ali i one koji su bili označeni kao politički nepodobni, da napuste zemlju u kojoj su živeli i radili, i doprinosili njenom napretku. Shvativši da se stanje u Nemačkoj sve više pogoršava, mnogi od njih tražili su način da napuste zemlju. Za veliku većinu, odlazak u Ameriku ili u Veliku Britaniju, nije bio moguć zbog restriktivnih imigracionih zakona koji su u tim zemljama tada bili na snazi. Takođe, postalo je jasno da na američkim univerzitetima nema slobodnih mesta, pre svega zbog oporavljanja od ekonomske krize, ali i zbog rasprostranjenog antisemitizma prilikom zapošljavanja univerzitetskih profesora¹⁵.

Osnovna svrha organizacije Notgemajnsaft bila je pomoć svim prognanim intelektualcima koji su bili angažovani na univerzitetima ili u naučnim i kulturnim institucijama, u pronalaženju zaposlenja u drugim zemljama koje bi bile voljne da ih prime. Od posebnog značaja je činjenica da je organizacija bila osno-

vana i finansirana od strane samih izbeglica. Ako se ima u vidu da je Filip Švarc bio otac dvoje maloletne dece, da se našao u izbeglištvu, bez izvora prihoda, i da je morao da izdržava svoju porodicu, onda se može razumeti kakav je bio njegov entuzijizam, ali i rizik tog poduhvata.

Nepunih osam nedelja od Švarcovog dolaska u Cirihi, Notgemajnsaft je raspolagao sa prostranim i dobro opremljenim kancelarijskim prostorom, bilo je volontera ali i plaćenih aktivista koji su radili i do 14 sati dnevno; kompletirana je kartoteka sa imenima i podacima svih naučnika i intelektualaca koji su se obratili organizaciji za pomoć. Vrata su bila otvorena za sve, za Jevreje i nejevreje, za sve koji su se našli pod udarom nacizma¹⁶.

Popularnosti Notgemajnsafta doprinelo je i jedno „upozorenje“ koje je izdao Savez nemačkih univerziteta, napisano u malicioznom maniru i objavljeno u listu *Miesbacher Anzeigers*¹⁷. Namera je bila da se organizacija za pomoć diskredituje, ali za potencijalne interesente, bila je to dobrodošla informacija i odlična preporuka. Ljudi su dolazili i da lično dobiju potrebna obaveštenja, da podnesu zahtev, često putujući iz udaljenih krajeva.

Nadanja i očekivanja bila su brojna, ali spasonosnog rešenja još nije bilo na vidiku.

Krajem maja 1933. godine, kada je saznao da je švajcarski profesor pedagogije, Albert Malhe, angažovan na projektu reforme univerziteta u Turskoj, Filip Švarc mu je odmah uputio pismo. Profesor Malhe je odgovorio da su pripreme za reformu u toku i da će za nekoliko profesora možda biti par slobodnih mesta. Švarc je zatim poslao telegram u kome je pitao da li bi bilo korisno da predstavnik Notgemajnsafta otputuje u Tursku. Odgovor je glasio: „Očekujemo vašeg predstavnika“. Švarcov saradnik iz Notgemajnsafta, profesor Kacenštajn, obezbedio mu je 100 engleskih funti za putne troškove¹⁸.

5. jula 1933., Filip Švarc je doputovao u Istanbul. Na železničkoj stanici dočekao ga je profesor Kerim, član državne Komisije za reformu univerziteta i profesor matematike na Univerzitetu u Istanbulu. Rekao je Švarcu da se spremi da za nekoliko sati putuje u Ankaru, gde se nalazi sedište vlade i državne administracije. Vreme do polaska voza, iskoristili su da običu stari deo grada gde se nalazio univerzitet. Profesor Kerim je govorio o potrebi stvaranja jednog modernog univerziteta u Istanbulu, po evropskim standardima, rekao je da je na sadašnjem univerzitetu sve „trulo“ i zastarelo, i zgrade i predavači, da turska omladina može da dobije kvalitetno obrazovanje samo u inostranstvu, i da zato turska vlada namerava da

¹² Dr. Suzan Švarc, ćerka Filipa Švarca, prepiska sa autorom. Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

¹³ Isto

¹⁴ Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

¹⁵ Wyman D. S.: *The Abandonment of Jews: America and the Holocaust 1941-1945*, New York 1984.

¹⁶ Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

¹⁷ Isto

¹⁸ Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

stvari kvalitetan domaći obrazovni sistem, u duhu opšte modernizacije društva čiji je glavni zagovornik predsednik Turske, Kemal Atatürk. Bio je impresioniran spiskom matematičara i fizičara koji su bili registrovani u Notgemajnsaftu. Razgovor su vodili na francuskom i nemačkom. Filip Švarc je odlično poznao francuski jezik, koji je u Turskoj bio prvi strani jezik i jezik diplomatije. Iskoristio je priliku i da se raspita za cene i uslove života, da se upozna sa uslovima stanovanja i pogleda nekoliko tipičnih turskih stanova koje mu je pokazao profesor Kerim. Zahvaljujući ljubaznosti svog domaćina, Filip Švarc je stekao dosta dobru sliku o prilikama u Istanbulu i Turskoj. Već od tog prvog susreta, među njima se rodilo prijateljstvo koje je trajalo dvadeset godina, sve do Kerimove prerane smrti¹⁹.

Sledećeg dana, kada je Švarc doputovao u Ankaru, u toku prepodneva primio ga je sekretar Ministarstva obrazovanja, Rišti-beg. Prisutni su bili i profesor Albert Malhe i Salih Zeki-beg, predsednik državnog Odbora za obrazovanje. Profesor Kerim je već prethodnog dana obavestio ministra obrazovanja o razgovoru koji je vodio sa Filipom Švarcom. Zvanični pregovori trebalo je da počnu istog dana popodne.

Tačno u dva sata popodne otpočeo je istorijski sastanak kojim je predsedavao ministar obrazovanja Dr. Rešid Galip. Odmah do njega sedeli su Filip Švarc i prof. Malhe, zatim, Salih Zeki-beg i Rišti-beg. U sali je bilo prisutno oko dvadeset ministrovih saradnika. Za dugačkim stolom sedeli su članovi komisije za reformu univerziteta i zvaničnici Odbora za obrazovanje i zapisivali svaku reč. Dr. Rešid Galip srdačno je pozdravio Filipa Švarca i pozeleo mu dobrodošlicu. Pregovori su mogli da počnu. Za sve vreme tokom sastanka diskusija je vođena na francuskom jeziku. Turski zvaničnici postavili bi pitanje Švarcu da li može da im preporuči profesora za određenu struku, a zatim bi on, koristeći kartoteku koju je poneo sa sobom, izneo svoj predlog i čitao detaljnu biografiju i akademska dostignuća svakog od

¹⁹ Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933., Kopenhagen 1972.; Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938), osnivač moderne Turske. Rođen je u Grčkoj koja je bila pod kontrolom Turaka. Bio je jedan od najboljih diplomata u vojnoj akademiji. Kao mladi oficir kritikovao je vladu Osmanskog carstva i ušao u Turski nacionalni komitet jedinstva i napretka. Učestvovao je kao oficir u prvom svetskom ratu. Kada je 1923. godine uspostavljena Turska Republika, Mustafa Kemal dobio je naziv Atatürk («otac Turaka»). Sprovodio je politiku modernizacije, potiskujući religiju, uvodeći evropske običaje, emancipaciju žena, obavezu prezimena. Reformisao je pravni sistem i zamenio arapsko pismo latiničnim. *Encyclopedia Britannica* 1997.

kandidata. Za novi univerzitet u Istanbulu predložio je tri profesora, od kojih je za dvojicu izneo i lične utiske budući da je sa njima razgovarao prilikom podnošenja zahteva u prostorijama Notgemajnsafta u Cirihu. Nakon toga, predložio je da se ova tri profesora stave na listu do konačnog donošenja odluke. Međutim, sa turske strane usledilo je novo pitanje za još jednog profesora koji im je bio potreban. A nakon Švarcovog odgovora, turski predstavnici su postavili sledeće pitanje, sveukupno trideset puta! I svaki put je između pitanja i odgovora u sali lebdelo iščekivanje i napetost. „Izgubio sam osećaj za vreme, a verovatno i svi ostali u sali. Zaboravio sam na sve nevolje i komplikacije. Bio sam svestan da se za sve nas koji smo sramno isterani iz Nemačke u ovim satima rađao novi život. Otkrio sam jednu čudesnu zemlju koja nije bila zaražena zapadnjačkom kugom!“ – zapisao je Švarc u svojim sećanjima na taj događaj²⁰.

Kada je lista zahteva bila iscrpljena, Švarc je predložio da se angažuje još jedna grupa visokorangiranih predavača koji bi svake godine po nekoliko nedelja boravili na univerzitetu, držali predavanja i davali savete i sugestije profesorima i studentima.

Na kraju, obe strane su se sporazumele o visini plate za profesore i o opštim odredbama ugovora koji bi se pojedinačno sklapao sa svakim od kandidata. U pauzi pregovora, dogovoreni zaključci su formulisani u pismenoj formi, a potom su pregovarači ponovo zauzeli svoja mesta. Dokument je čitan polako, rečenicu po rečenicu, a obe strane su davale saglasnost na naglas pročitani tekst. Potom je ustao ministar Galip i održao govor: „Danas, na ovaj izuzetan dan, uspeli smo da postignemo jedinstven sporazum. Kada je Konstantinopolj pao pre skoro 500 godina, vizantijski učenjaci odlučili su da napuste zemlju. A mi ih nismo zadržali. Mnogi od njih otišli su u Italiju. Rezultat toga bila je Renesansa. Danas smo spremni da primimo uzvratni poklon od Evrope. Očekujemo da će to doneti našem narodu prosperitet i preporod. Ako nam donesete vaše znanje i metode, ako našoj omladini pokažete put ka napretku, mi vam nudimo našu zahvalnost i divljenje“. Potom je u ime turske vlade, sporazum potpisao ministar Galip, a zatim i Filip Švarc, u ime svoje organizacije. Bilo je devet časova uveče; pregovori su trajali ukupno sedam sati! Švarc je poslao u Cirih telegram sledeće sadržine: „Ne tri, već trideset“²¹.

Profesor Malhe je neposredno posle pregovora prišao i čestitao Švarcu. On je veoma malo učestvovao u diskusiji, ali je, po sopstvenom priznanju, zadovoljno posmatrao kako se stvari odvijaju. Naime,

²⁰ Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933., Kopenhagen 1972

²¹ Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933., Kopenhagen 1972; Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

originalni plan reforme univerziteta predviđao je da predavački kadar na novom reformisanom univerzitetu bude biran ravnomerno, iz svih evropskih zemalja, da ne bi prevladao jedan kulturni ili politički uticaj. Za tako nešto bilo je potrebno vreme. Zato je Malhe priznao da je tokom svoje savetodavne aktivnosti na izradi plana, sumnjao u to da bi novi univerzitet mogao da otpočne s radom već u novembru 1933., kako je bila zacrtala turska vlada. Međutim, niko nije očekivao da bi kadrovi takvog renomea i ranga mogli da dođu u Tursku, a naročito ne tako iznenada i u tolikom broju²².

Za razliku od Švajcarca Malhea kome je mnogo toga u Turskoj bilo strano i daleko, Švarc je već u prvom svom kontaktu uspostavio prisan odnos sa Turcima. Kada je čuo tursku muziku, prepoznao je neke slične zvuke koje je toliko puta čuo u svom detinjstvu i ranoj mladosti u rodnom Banatu – u srpskom, mađarskom i rumunskom folkloru ali i u jevrejskom bogoslužju. Isto tako, nije mu predstavljalo prepreku ni da razume te ljude izvan čisto verbalne komunikacije. Pozitivni utisci koje je profesor Kerim preneo svojim pretpostavljenima, u narednim godinama boravka u Turskoj postaće još intenzivniji²³.

Sutradan nakon pregovora, ministar Galip je saopštio Švarcu da je upoznao predsednika Ataturka i njegove savetnike o postignutom dogovoru, i zamolio ga da za dve nedelje ponovo dođe u Tursku sa konačnom potvrdom i listom kadrova. Pored trideset dogovorenih, ostalo je da se izabere još pet predavača. Povrh toga, ministar je garantovao da će svi predavači i osoblje, kao i njihove porodice, biti pod zaštitom turske vlade, bez obzira da li su u Nemačkoj na slobodi, u zatvoru ili u koncentracionom logoru. „Oni (nacisti) nam ne mogu praviti probleme. Mi znamo kako ćemo sa njima da izađemo na kraj“ – rekao je ministar. Potom je izneo velike planove: potpuna obnova obrazovnog sistema za koju će biti potrebno angažovanje još 150 do 200 stranih predavača, i osnivanje arhitektonskog, fakulteta likovnih, muzičkih i primenjenih umetnosti! Zatim je usledio razgovor sa ministrom zdravlja, Refik-begom, koji ga je zamolio da predloži kandidate za šefove osam odeljenja u glavnoj bolnici u Istanbulu i na institutima u sklopu novog medicinskog fakulteta²⁴.

Istog dana, Švarc je Orijent ekspresom otputovao nazad u Istanbul, gde ga je dočekaao profesor Kerim,

²² Bentwich Norman: *The Rescue and Achievement of Refugee Scholars. The Story of the Displaced Scholars and Scientists 1933-1952*, Hague 1953.

²³ Dr. Suzan Švarc, ćerka Filipa Švarca, prepiska sa autorom.

²⁴ Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933., Kopenhagen 1972; Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnschaft, Bodlean Library, London.

oduševljen zbog ishoda pregovora. Bio je već obavešten o svim detaljima sporazuma i želeo je da čuje da li će stvarno biti moguće da se ovo „čudo“ i ostvari. Očigledno, obe strane su bile mišljenja da se dogodilo „čudo“²⁵.

Po dolasku u Ciri, posle dva dana putovanja vozom, Švarc je morao da organizuje kontakte sa kandidatima; telefonirao je u Frankfurt, Berlin, London, Mančester, Pariz, itd. Pozivao ih je da dođu u Ciri, obezbedio putne troškove za one kojima je to bilo potrebno, a u celom poslu pomagali su mu profesori Levi i Nojmark, Neti Kacenštajn, Ida Volf i supruga profesora Levija. Trojica profesora koji su bili na listi kandidata, Kantorovic, Desauer i Kesler, bili su uhapšeni od strane nacista. Švarc je našao način da pribavi njihov formalni pristanak na angažovanje u Turskoj, kako bi mogao da deluje u pravcu njihovog puštanja na slobodu²⁶.

Vest o onome što se desilo u Turskoj, munjevito se širila među izbeglicama. Optimizam je zamenio apatiju i razočaranje. U prostorijama Notgemajnschafta otpočeli su razgovori sa kandidatima.

25. jula Švarc je ponovo doputovao u Istanbul gde ga je primio ministar obrazovanja. Odmah na početku razgovora, ministar mu je šaljivim tonom rekao da je „opasan komunista“, i da su sa nemačke strane stigle denuncijacije protiv njega već istog dana kada je napustio Tursku. Međutim, Turci se nisu dali zavarati. Ministar ga je obavestio da su svi njegovi predlozi prihvaćeni. Zajedno sa Švarcom, doputovao je i profesor Nisen koji je trebalo da predaje hirurgiju na novom medicinskom fakultetu u Istanbulu. Njih dvojica su potom pozvani da obiđu istanbulske bolnice i da pomognu prilikom odabira nove lokacije za medicinski fakultet. Odlučeno je da centralna zgrada novog univerziteta bude smeštena u nekadašnjoj zgradi Ministarstva odbrane na Bajazitovom trgu. Tu je trebalo da budu smešteni rektorat i administracija, pravni i ekonomski fakultet i šest instituta (za biohemiju, infektivne bolesti, zaštitu zdravlja, farmaciju i istoriju medicine), kao i dekanat i biblioteka medicinskog fakulteta. U jednoj staroj zgradi na Bajazitovom trgu, izgrađenoj u prvoj polovini 19. veka, trebalo je da budu smeštena četiri odseka medicinskog fakulteta (opšta anatomija, histologija i embriologija, patološka anatomija, opšta i eksperimentalna patologija). Na čistini pored centralne zgrade planirana je izgradnja univerzitetske opservatorije. U prostranoj zgradi u blizini Bajazitove džamije, koju je ranije koristila vojska, trebalo je da bude smešten institut za stomatologiju. Iza velikog zdanja Sulejmanije, planirana je bila izgradnja instituta za biologiju, sa dva botanička i jednim odsekom za

²⁵ Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnschaft, Bodlean Library, London.

²⁶ Isto

zoologiju. Stare palate u blizini Bajazitovog trga i Aja Sofije trebalo je preurediti za potrebe instituta za matematiku, fiziku, hemiju i filozofiju. Takođe, otpočeli su radovi na renoviranju pet starih bolnica: Guraba, Haseki, Đerahpaša, Šišli i Bakirkej. Trebalo je naći i adekvatnu lokaciju za radiološki institut²⁷.

Turska republika, koja je proglašena 29. oktobra 1923, tek zaživela, narod još nepriviknut na nove velike društvene promene, u svim segmentima imala je improvizovana rešenja.

Razlog za žurbu turske vlade da Švarc što pre dostavi pojedinačne ugovore, bio je u tesnoj vezi sa donošenjem dekreta o raspuštanju starog univerziteta i ostalih naučnih institucija. Naime, turski parlament je 1. avgusta 1933, izglasao zakon o raspuštanju dotadašnjih obrazovnih i naučnih ustanova i otpuštanjem nastavnog osoblja na starom Istanbulskom univerzitetu Darilfinun. Naravno, među nastavnim i naučnim kadrom koji je bio otpušten, ova odluka primljena je sa negodovanjem. Zato je bilo potrebno da se izvrše sve neophodne pripreme, kako bi novi univerzitet na vreme započeo s radom²⁸.

Zahvaljujući Švarcu, angažovani su fizičari Maks Born i Džems Frank, dobitnici Nobelove nagrade, i matematičar Ričard Kurant, kao savetnici u turskoj vladi za osnivanje fakulteta prirodnih nauka. Frankov veliki ugled, Bornova skromnost i trezvenost i Kurantova visokoučena retorika, ostavili su snažan utisak na turske zvaničnike. Nema sumnje da je njihovo prisustvo dodatno učvrstilo ceo projekat²⁹.

Početak avgusta u Istanbulu se pojavio profesor Zauerbruh. On je u to vreme pominjan u međunarodnoj štampi u kontekstu protivljenja nacističkom režimu. Profesor Nisen, koji se od ranije poznao sa njim, pitao je Švarca da li bi možda vredelo i njega uključiti u ceo poduhvat (dva mesta na odseku za hirurgiju ostala su nepopunjena u Istanbulu i Ankari), budući da je iskazao simpatije za organizaciju Notgemajnsaft i da ozbiljno razmišlja da napusti Nemačku. Zauerbruh je bio „arijevac“ i renomirani profesor hirurgije, tako da bi njegov odlazak iz Nemačke u znak protesta doprineo otporu protiv nacizma.

²⁷ Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933., Kopenhagen 1972; Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.; Bentwich Norman: *The Rescue and Achievement of Refugee Scholars. The Story of the Displaced Scholars and Scientists 1933-1952*, Hague 1953.

²⁸ Bentwich Norman: *The Rescue and Achievement of Refugee Scholars. The Story of the Displaced Scholars and Scientists 1933-1952*, Hague 1953.

²⁹ Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.; Bentwich Norman: *The Rescue and Achievement of Refugee Scholars. The Story of the Displaced Scholars and Scientists 1933-1952*, Hague 1953.

Pošto je Zauerbruh želeo da se aktivno uključi u celu stvar, Švarc ga je upoznao sa profesorom Malheom i ministrom obrazovanja Dr. Galipom, a potom je uz posredovanje ministra spoljnih poslova, Numan-bega, bio primljen i u audijenciju kod predsednika vlade Ismet-paše³⁰.

Nekoliko dana kasnije, Zauerbruh se sastao i sa Fon Fabriciusom, nemačkim diplomatom u Generalnom konzulatu Nemačke u Istanbulu. Posle tog sastanka, Zauerbruh je preneo Švarcu krajnje neočekivanu vest. Naime, Fon Fabricius je poručio da su oni u nemačkom poslanstvu uvređeni, jer ih Švarc još nijednom od dolaska u Istanbul nije posetio! Usledilo je još veće iznenađenje – Fon Fabricius i generalni konzul pozvali su Švarca i profesora Nisena na zabavu koja je trebalo da se održi u Generalnom konzulatu! I u toj situaciji došla je do izražaja Švarcova dovitljivost. „Može, ako uklone sve zastave sa kukastim krstom“, odgovorio je Zauerbruhu. Nekoliko minuta kasnije, posle obavljenog telefonskog razgovora, Zauerbruh je rekao da je uslov prihvaćen!³¹

U cilju razumevanja situacije u kojoj su se našli emigranti, treba naglasiti da iako su ugovori bili sklopljeni između Notgemajnsafta i turske vlade, kao dve ugovorne strane, oni su morali da budu kasnije potvrđeni i od strane nemačke vlade³², uprkos činjenici da je ta ista vlada grubo otpustila te ljude i proglasila ih nižim bićima. Međutim, obzirom da je dogovor već bio postignut, i da zbog delikatnih odnosa sa turskom vladom, nemačka vlada nije mogla otvoreno da se suprotstavi, pokušala je da iz toga izvuče bar neku korist, i mogućnost za eventualne manipulacije, ako se ukaže pogodna prilika. Da ironija bude veća, Ministarstvo propagande je ceo projekat proglasilo za deo programa „kulturne propagande u inostranstvu“!³³ U tom smislu treba razumeti i odnos između Notgemajnsafta i nemačkih zvaničnika.

Na zgradi Nemačkog konzulata u Istanbulu koja se nalazila nedaleko od hotela u kome je Švarc stanovao, kao i na motornom čamcu koji je pripadao konzulatu i koji je bio ukotvljen u blizini, uvek su bile vidno istaknute velike zastave s kukastim krstom. Međutim, dva dana kasnije, kada su Švarc i profesor Nisen došli na pomenutu zabavu, nije bilo nijedne zastave, ni na zgradi, ni na čamcu.

Fon Fabricius i generalni konzul ljubazno su dočekali Švarca i Nisena. Činilo se da je zabava bila organizovana njima u čast. U ulozi domaćice bila je 'frau' Jenke, sestra Fon Ribentropa, koji će 1938. postati nemački ministar spoljnih poslova. Fon Fabri-

³⁰ Nissen Rudolf: *Helle Blatter – Dunkle Blatter, Erinnerungen eines Chirurgen*, Stuttgart 1969.

³¹ Isto

³² Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

³³ Isto; Nissen Rudolf: *Helle Blatter – Dunkle Blatter, Erinnerungen eines Chirurgen*, Stuttgart 1969.

cius, koga je Zauerbruh opisao kao ne baš naklonjenog nacistima, poželeo im je uspeh u daljem radu i objasnio da shvata položaj u kojem su se našli. Zabavi je prisustvovao i izvesni Post, viši činovnik jedne nemačke banke. Sve je proteklo bez značajnih događanja, a Zauerbruh se sledećeg dana vratio u Nemačku³⁴.

Nakon 1. avgusta 1933, kada je izglasan reformski zakon u parlamentu, i kada je rešeno pitanje odgovarajućeg smeštaja za strane profesore, njihove porodice i osoblje, Švarc, Nisen i Albert Malhe otpočeli su rad na definisanju pojedinih detalja ugovora. Najvažnije tačke ugovora koje su uspeli da se dogovore sa turskom stranom bile su da kandidat za profesuru na Istanbulskom univerzitetu prihvata obavezu da nakon tri godine objavljuje udžbenike i drži predavanja na turskom jeziku; da aktivno ispunjava svoje obaveze na fakultetu i da drži dodatna predavanja za širu publiku, u cilju prosvetavanja stanovništva. Dogovoreno je i da svaki direktor instituta ima pravo da zapošljava strane saradnike. Na insistiranje ministra obrazovanja i profesora Malhea, Filip Švarc je pristao da i sam potpiše ugovor o angažovanju na medicinskom fakultetu, u svojstvu profesora patologije, i da prihvati mesto direktora instituta za patologiju³⁵.

Ministar obrazovanja, Rešid Galip, povukao se sredinom avgusta sa dužnosti, a rukovođenje Odborom za obrazovanje je do daljnjeg preuzeo ministar zdravlja Refik-beg. Nekoliko dana po preuzimanju dužnosti, Refik-beg je došao u Istanbul i potvrdio sve odluke i aktivnosti svog prethodnika. Preduzeo je nadgledanje građevinskih radova na rekonstrukciji i izgradnji novih naučnih i obrazovnih institucija, i vršio odabir koji će kadrovi iz stare garniture da budu zadržani u službi. Švarc i profesor Nisenom dogovarali su se sa Refik-begom o visini plate za strane profesore i drugo osoblje, putne troškove i ostale novčane nadoknade. Pored Švarca i Nisena, u nekim od tih razgovora učestvovali su i pomenuti savetnici: Kurant, Frank i Born³⁶.

Pripreme za veliku reformu univerziteta bile su u toku, a Švarc i Nisen su slobodno vreme koristili da se bolje upoznaju sa gradom i sredinom u kojoj će živeti. Uživali su u lepotama Bosfora, Marmare, obilazili brojne kulturno-istorijske znamenitosti i družili se sa svojim turskim domaćinima. Trebalo je i prionuti na učenje turskog jezika, ne samo radi lakšeg snalaženja u novoj sredini, već i zato što je to bilo predviđeno odredbama ugovora. Pokazalo se da za Švarca to nije

predstavljalo veliki problem, jer je uočio neke dodirne tačke sa srpskim, mađarskim, rumunskim i hebrejskim. Bili su to jezici uz koje je u svom rodnom Banatu proveo detinjstvo i ranu mladost³⁷.

Iz sedišta Notgemajnsafta u Cirihi stizali su izveštaji o sve većem broju registracija. Ali, osećalo se i nestrpljenje i strepnja da čitava stvar ne propadne. U međuvremenu je nastao mali zastoj u komunikaciji između Švarca i ministra Refik-bega. Iako to nije trajalo duže od dve nedelje, za izbeglice je svaki detalj bio potencijalno važan indikator. Bilo je to vreme u kojem su iskusili velika razočaranja, vreme koje je donosilo neizvesnost i nesigurnost. Međutim, otprilike dve nedelje kasnije, Švarc je dobio uveravanja od Refik-bega da sve ostaje kako je i dogovoreno. Dobio je i nacрте po kojima se ubrzano uređivao prostor za institut za patologiju, a u skladu sa sugestijama koje je ministru ranije izložio. Ogroman broj radnika bio je angažovan na gradilištima u tom periodu. Stare zgrade je trebalo obnoviti i prilagoditi za nove namene, a trebalo je izgraditi i nove objekte. U međuvremenu, Švarc je otputovao u Cirihi, jer je svaki od kandidata koji su preko Notgemajnsafta bili angažovani u Turskoj, trebalo da potpiše ugovor. Profesor Nisen je ostao u Turskoj da koordinira tekuće aktivnosti³⁸.

Ugovori koji su potpisivani u Cirihi, podrazumevali su angažovanje u trajanju od 3 ili 5 godina, u zavisnosti od volje kandidata. Nakon toga, slati su u Ženevu, gde je Husein Džemal-beg, turski ambasador u Švajcarskoj, stavljao svoj potpis u ime turske vlade. Pojedini kandidati želeli su da pre potpisivanja ugovora posete Tursku, što im je bilo omogućeno, a turska vlada je velikodušno obezbedila novčanu kompenzaciju na ime putnih troškova³⁹.

Nakon dugotrajnih pregovora, dogovora i priprema, poduhvat je konačno ušao u fazu realizacije. U međunarodnoj štampi počeli su da se pojavljuju napisi o velikom poduhvatu u Turskoj i o ulozi Notgemajnsafta u celoj toj stvari. Pošto je Filip Švarc prihvatio ponudu da predaje na Medicinskom fakultetu u Istanbulu, kao i mesto direktora Instituta za patologiju, trebalo je naći rešenje ko će u Cirihi rukovoditi aktivnostima organizacije Notgemajnsaft⁴⁰.

U junu 1933, ubrzo nakon prve Švarcove posete Turskoj, Notgemajnsaft su posetili Čarls Gibson i Volter Adams iz organizacije „Assistance Council“ sa sedištem u Londonu, koju je osnovao lord Beveridž i koja se bavila pružanjem pomoći visokoškolskim pre-

³⁴ Nissen Rudolf: Helle Blatter – Dunkle Blatter, Erinnerungen eines Chirurgen, Stuttgart 1969.

³⁵ Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933., Kopenhagen 1972; Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

³⁶ Isto

³⁷ Nissen Rudolf: Helle Blatter – Dunkle Blatter, Erinnerungen eines Chirurgen, Stuttgart 1969.

³⁸ Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933., Kopenhagen 1972; Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

³⁹ Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

⁴⁰ Isto

davačima i naučnicima. Oni su došli sa ponudom za saradnju i predlogom da se sedište Notgemajnschafta premesti u London. Obzirom na denuncijacije koje su protiv Notgemajnschafta stizale iz Nemačke (u to vreme je objavljeno i pomenuto „upozorenje“ Saveza nemačkih univerziteta), Filip Švarc je smatrao da je od naročite važnosti da Notgemajnschaft zadrži karakter nezavisne organizacije, i zato je odbio predlog o premeštanju Notgemajnschafta u London. Takvo stanovište se pokazalo ispravnim u toku pregovora sa turskom vladom – Notgemajnschaft je pre svega bio organizacija, osnovana i finansirana od strane samih univerzitetskih predavača i naučnika⁴¹.

Na predlog Filipa Švarca formiran je nadzorni odbor koga su činili ugledni profesori: Maks Born, Ernest Kasirer, Kurt Goldštajn, Rihard fon Mizes i Franc Simon. Takođe, obezbeđena su sredstva za budući rad, tako što je svako od izbeglica, ko bi preko Notgemajnschafta dobio angažman, ugovorom preuzeo obavezu da u više rata organizaciji isplati novčanu pomoć u visini jedne mesečne plate. Samo od ugovora, zaključenih sa turskom vladom, obezbeđeno je 20.000 švajcarskih franaka. Ostalo je samo da se pronade naslednik Filipa Švarca, koji bi u Cirihu preuzeo dužnost rukovođenja aktivnostima Notgemajnschafta, kada novi univerzitet u Istanbulu otpočne s radom. Izbor je pao na Dr. Frica Demuta, iskusnog pravnika, koji je do odlaska iz Nemačke radio na ekonomskom fakultetu u Berlinu⁴².

Opraštajući se od svojih saradnika u Cirihu, Filip Švarc se osvrnuo na osnovnu ideju vodilju koja ga je rukovođila prilikom osnivanja i rukovođenja ovom organizacijom. Istakao je da cilj organizacije nije bio samo pronalaženje egzistencije za izbeglice, već i okupljanje onih snaga koje će se boriti protiv degradacije duha. Nepunih šest meseci nakon grubog isterivanja iz Nemačke, prognanici nisu više bili usamljeni pojedinci – sada su mogli da odlučnije i sigurnije zakorače u budućnost koja je bila puna izazova⁴³.

Konačno, 27. oktobra 1933, brod kojim je doputovao Filip Švarc i druge izbeglice pristao je u večernjim časovima u istanbulsku luku. Neki su već bili pristigli nekoliko nedelja ranije. Grad na Bosforu bio je neuobičajeno osvetljen – slavio se važan jubilej, deset godina od osnivanja Republike. U hotelu su ih čekale pozivnice za svečani prijem koji je održan narednog dana u predsedničkoj palati⁴⁴.

Do kraja oktobra svi su već bili u Istanbulu, čitave porodice u širem sastavu, profesori, asistenti, tehničko osoblje, sa suprugama, decom, taštama i svekrvama -

sve ukupno više od 150 ljudi. Razgledali su grad, i pokušavali da se priviknu na osećaj da ih niko ne gleda popreko. Većina njih doputovala je direktno iz Nemačke, gde su iskusili prezir, nipodaštavanje i progon. Uveče bi se okupili na terasi hotela „Park Oteli“ gde bi razmenjivali utiske i vodili duge razgovore, ili bi u tišini posmatrali Bosfor⁴⁵.

10. novembra 1933, novi ministar obrazovanja, Hikmet-beg, pred okupljenim zvanicama i najvišim zvaničnicima, održao je svečani govor na otvaranju novog Univerziteta u Istanbulu. Ubrzo su svi prionuli na rad. Izbeglice je rukovodio elan da nastave rad u svojim profesijama, a Turci su pred sobom imali velike zadatke koje im je postavio predsednik Ataturk. U početku je sve bilo manje-više improvizovano, profesori i studenti sedeli su i na stolovima, drvenim sanducima, držali predavanja koje je turski saradnik simultano prevodio, rečenicu po rečenicu. Povremeno bi ispričali neku šalu, i na ozbiljnim licima studenata pojavili bi se osmesi – bili su to počeci uspešnog školovanja i prijateljstva, koje će pamtili mnoge generacije turskih studenata⁴⁶.

Svi profesori emigranti na novom Univerzitetu u Istanbulu, koje je Filip Švarc odabrao, bili su jevrejskog porekla, izuzev Repkea, Keslera, Ristova i fon Hipela. „Za mesta koja su bila na raspolaganju, rado bih bio odabrao više nejevreja, ali ih nije bilo!“, komentarisao je Švarc⁴⁷.

Pravni, ekonomski i filozofski fakultet, odmah su otpočeli s radom, po planu i programu koji su zajedno sastavili domaći i strani profesori. Fakulteti prirodnih nauka, takođe su otpočeli s radom uz manje ili veće poteškoće, ali instituti su se suočili sa problemom nedostatka osnovnih sredstava, nije bilo potrebne tehničke opreme i instrumenata. Zato se u početku izvodila samo teorijska nastava, koja je uprkos nedostatku sredstava za rad, bila veoma sistematična i savremena.

Na Medicinskom fakultetu ubrzo su se javile ozbiljne teškoće. Iako su kabineti i amfiteatri bili opremljeni potrebnim nameštajem, instrumenti i tehnička oprema bili su zastareli i neupotrebljivi. Neke zgrade još nisu bile završene, a obrazloženje je glasilo da je prestanak radova „privremen“⁴⁸.

Međutim, strani predavači su opet našli improvizovana rešenja. Ono malo starih mikroskopa koji su bili na raspolaganju, premeštano je u krug od predavanja do predavanja. Strani profesori i asistenti ipak su uspeali da svoje studente upoznaju sa suštinom i osnovom fiziologije, biohemije, histologije, mikrobiologije i patologije, u sklopu koje je bilo omo-

⁴¹ Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnschaft, Bodlean Library, London.

⁴² Isto

⁴³ Isto

⁴⁴ Nissen Rudolf: Helle Blatter – Dunkle Blatter, Erinnerungen eines Chirurgen, Stuttgart 1969.

⁴⁵ Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933., Kopenhagen 1972

⁴⁶ Isto

⁴⁷ Isto

⁴⁸ Nissen Rudolf: Helle Blatter – Dunkle Blatter, Erinnerungen eines Chirurgen, Stuttgart 1969.

gućeno da svaki student dobije priliku da vrši autopsiju. Naročito se radilo sa domaćim asistentima, koji su ubrzano bili obučavani i osposobljavani da usvajaju nova znanja. Svi emigranti na univerzitetu bili su svesni da prolaze kroz period velikih iskušenja, i bili su odlučni u tome da istraju, što je na kraju donelo zasluženi uspeh. Zaposleni na klinikama našli su se u naročito teškom položaju, jer su bolnice bile zapuštene i loše opremljene. Međutim, veoma brzo se proširila vest da strani hirurzi (Nisen, Lipman i Igershajmer) prosto čine čuda u lečenju bolesnika, pa su pacijenti u velikom broju nagrnuli u bolnice i klinike na kojima su radili pomenuti lekari. Teško obolela deca, mladi i stari, su doslovno rečeno kampovali u dvorištima ovih ustanova. U isto vreme, ova trojica profesora, intenzivno su obučavali studente i asistente, naročito kada je reč o praktičnoj nastavi, tako da su ovi za tri meseca mogli da nauče više nego u toku celog dotadašnjeg studiranja. Može se reći da je njihov doprinos umnogome koristio ugledu celokupne emigrantske zajednice⁴⁹.

Ali, uprkos optimizmu, iskrslili su ozbiljni problemi. Izveštaji koje su slali strani predavači, direktori instituta i zaposleni na klinikama, o potrebi nabavke opreme, udžbenika, boljoj organizaciji rada – ostali su bez odgovora, izgubljeni u kanalima birokratije ili su bili namerno stopirani od strane pojedinaca u administraciji. Postojao je i problem korupcije, nasleđen iz prošlih vremena. Pojedini domaći profesori smatrali su da se stvari u njihovoj zemlji ne mogu tako naglo promeniti nabolje. Međutim, Filip Švarc nije tako mislio. Verovao je da ima onih kojima je stalo da reforme uspeju. Zato je odlučio da upozna predsednika republike sa pravim stanjem stvari⁵⁰.

Prilika za to ukazala se u februaru 1934, kada se u kući Dr. Ginzberga sreo sa generalom Ali Fuadom, ličnim prijateljem i saradnikom predsednika Ataturka. U razgovoru koji je trajao nekoliko sati, Švarc ga je upoznao sa problemima koje je trebalo rešiti. Nedelju dana posle toga, general Ali Fuad se ponovo sastao sa Švarcom, tražeći da predloži šta bi trebalo uraditi. „Treba početi iznova“, glasilo je Švarcov predlog. U periodu između zimskog i letnjeg semestra, na dužnost rektora postavljen je Čamil-beg, a imenovan je i novi dekan Medicinskog fakulteta. Iz Ankare je stigao i general Fuad, koji je naložio da ne sme više biti odlaganja u sprovođenju reformi. Novi rektor se ekspresno obračunao sa korupcijom na univerzitetu, i u roku od nekoliko nedelja omogućio stranim profesorima i stručnjacima da normalno nastave rad. I profesor opšte anatomije, Nuretin Ali Berkol, novi dekan Medicinskog fakulteta, dobro se pokazao na novoj dužnosti. Povećan je broj bolničkih kreveta na

klinikama i uvedene su promene u radu bolničkih administracija. Izvršena je reorganizacija i proširenje centralne biblioteke Medicinskog fakulteta, a na svakom od instituta formirane su zasebne biblioteke. Veliku važnost imalo je osnivanje posebne Komisije za nabavku učila i ostale opreme, čime su stvoreni mehanizmi za konstantno unapređenje rada instituta, klinika, bolnica, i univerziteta u celini. Dovršena je i izgradnja i rekonstrukcija zgrada pojedinih instituta, koji su opremljeni u skladu sa prvobitnim planom, a utvrđeno je da je zastoj u radovima nastao usled malverzacija preduzimača. Uskoro su svi instituti, fakulteti i klinike, bili opremljeni sa potrebnim nameštajem, udžbenicima, savremenom tehničkom opremom i instrumentima⁵¹.

U toku zimskog semestra 1934. godine, na predlog profesora Vinterštajna, uvedena je nova praksa da se svake dve nedelje u najvećem amfiteatru održavaju diskusije o raznim temama u kojima su učestvovali nastavno osoblje, studenti, ali i istaknuti intelektualci Istanbula, čime je uspešno ostvarena komunikacija između stranih predavača i stručnjaka i domaće inteligencije. Već tokom letnjeg semestra 1934. bilo je jasno da je reforma univerziteta uspela⁵².

U očima najviših turskih zvaničnika, Filip Švarc je uživao sve veće poverenje. Njegovo lično zalaganje i ostvareni rezultati čitave emigrantske zajednice, doprineli su da on bude uključen u važne državne projekte. Sredinom marta 1934, ministar ekonomije, Dželal-beg, se sastao sa njim u kući Dr. Ginzberga. Izrazio je u ime svoje vlade i predsednika Ataturka, zahvalnost za sve što je dotad bilo učinjeno, i želju da se ta saradnja proširi. Zamolio je Švarca da odabere grupu renomiranih stručnjaka koji bi pomogli modernizaciju turske ekonomije. Objasnio je da Turska raspolaze znatnim resursima: velikim rezervama uglja, gvožđa, hroma, bakra, hidroenergetskim potencijalom, pšenicom, voćem, duvanom, pamukom i kvalitetnom drvnom građom⁵³.

Turska je nameravala da razvije poljoprivredu, posebno sisteme navodnjavanja, stočarstvo, tekstilnu i hemijsku industriju, metalurgiju – sve su to bili prioritetni zadaci za koje je hitno bilo potrebno naći odgovarajuće stručnjake. Ministar je predložio da se za sve navedene grane privrede, osnuje komisija sastavljena od stranih stručnjaka, a jedan od njih bi

⁴⁹ Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933., Kopenhagen 1972

⁵⁰ Isto

⁵¹ Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933., Kopenhagen 1972; Bentwich Norman: The Rescue and Achievement of Refugee Scholars. The Story of the Displaced Scholars and Scientists 1933-1952, Hague 1953.

⁵² Nissen Rudolf: Helle Blatter – Dunkle Blatter, Erinnerungen eines Chirurgen, Stuttgart 1969.

⁵³ Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933, Kopenhagen 1972; Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnschaft, Bodlean Library, London.

predsedavao komisijom i bio u direktnom kontaktu sa njim. Tokom razgovora sa Švarcom, Dželal-beg je sve ove zadatke zapisivao na jednom listu papira, a Švarc je postavljao dodatna pitanja i objašnjenja, budući da se radilo o pojmovima i problemima koji su bili daleko van njegove struke. Povrh toga, Dželal-beg je potom napomenuo da je potrebno naći odgovarajućeg stručnjaka koji bi radio na izradi zakonodavstva i nadgledao sprovođenje zakona u praksi, i da je potrebno novim zakonima zaštititi radnike od eksploatacije, kako u državnom tako i u privatnom sektoru. Takođe, trebalo je angažovati stručnjake koji bi izradili plan saobraćajne infrastrukture u skladu sa novim privrednim zahtevima⁵⁴.

Način na koji je ministar izneo Švarcu ove velike državne planove, u jednom neposrednom i otvorenom razgovoru, ukazavši mu poverenje i poverivši mu tako važan zadatak, ostavilo je na njega dubok utisak. Za Švarca je ovo predstavljalo još obimniji poduhvat od reforme univerziteta. Znao je mnogo stručnih ljudi u Nemačkoj koji bi na odgovarajući način mogli da obavljaju pomenute poslove. Oni su svojevremeno vršili odgovorne funkcije u Nemačkoj, a sada su bili otpušteni i izopšteni. Zatražio je od ministra dve nedelje da sastavi spisak ljudi „trust mozgova“, koji bi mogli da se prihvate ovog posla⁵⁵.

Profesori Nojmark, Ristov i Repke, pomogli su Švarcu da se sumiraju osnovne ideje koje je ministar izneo u svom planu. Razumeli su da je čitava zamisao bila da se stvori demokratsko i liberalno društvo u kome će se na najbolji način iskoristiti privredni potencijali uz pomoć planske ekonomije inicirane od strane države. Turska vlada se složila sa ovakvom njihovom interpretacijom. Bio je to, po svemu sudeći, turski „New Deal“, reforma privrede i društva, zasnovana na planskoj ekonomiji i poštovanju građanskih prava i sloboda. Švarc i pomenuta trojica profesora predložili su turskoj vladi da se za pomenute funkcije imenuju dva profila kandidata. Prvi profil činili bi ljudi sa naučnim i političkim iskustvom koji bi kreirali potrebne ekonomske i zakonodavne mere, dok bi drugi profil obuhvatio stručnjake sa iskustvom u praktičnoj primeni zacrtanih planova. Nije bilo sumnje da se takvi ljudi mogu pronaći u Nemačkoj, i da bi bili voljni da prihvate ponudu turske vlade⁵⁶.

Tri dana nakon razgovora sa ministrom Dželal-begom, Švarc je stupio u kontakt sa Fricom Demutom, koji je rukovodio aktivnostima Notgemajnsafta u Cirihi, radi prikupljanja potrebnih podataka na osnovu kojih bi se sačinila lista potencijalnih kandidata. Ubrzo je Švarc dostavio potrebnu dokumentaciju

⁵⁴ Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933, Kopenhagen 1972; Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

⁵⁵ Isto

⁵⁶ Isto

Dželal-begu, koji mu je naložio da u septembru otputuje u Švajcarsku i sačini ugovore sa kandidatima⁵⁷.

Šest nedelja kasnije, Švarc je sa ministrom Dželal-begom usaglasio konačni izbor kandidata. Dr. Porten je 7. decembra 1934. imenovan za predsednika Komisije stručnjaka, u čijem su sastavu bili Dr. Bades i Dr. Vajgerts. Imenovanja ostalih stručnjaka bila su nadalje u nadležnosti predsednika Komisije, Dr. Portena⁵⁸.

U toku zimskog semestra 1934. godine Švarc je od ministra zdravlja, Dr. Refika, saznao o kontradiktornoj ulozi profesora Zauerbruha, sa kojim se upoznao početkom avgusta 1933. u Istanbulu. Zauerbruh je tada iskazao simpatije za aktivnosti Notgemajnsafta i čak nagovestio mogućnost da bi i on sam mogao da emigrira iz protesta prema režimu u Nemačkoj. Međutim, prilikom audijencije kod Ismet-paše, predsednika vlade, na koju je zamolio da ide sam, bez profesora Nisena i Švarca, Zauerbruh je izdejstvovao da on izvrši „stručnu proveru“ druge po redu grupe kandidata koje je Švarc predložio za bolnice, institute i ostale ustanove. Međutim, „bolja rešenja“ koja je predložio Zauerbruh, sastojala su se u tome, da su se na listi našli arijevci, ali ne i bolji stručnjaci. Švarc je ponovo podneo svoju listu, budući da Zauerbruhovi kandidati nisu bili voljni da dođu u Tursku. Zauerbruh je opet imao primedbe. Zatim je u Ankaru stiglo zvanično pismo odeljenja za kulturu pri nemačkom ministarstvu spoljnih poslova, u kome su osporavali imenovanje profesora Elingera i Engela, zbog njihove navodne komunističke delatnosti. Švarc je u dogovoru sa ministrom zdravlja Refik-begom, odlučio da se obrati fon Fabriciusu, diplomati u nemačkom poslanstvu u Istanbulu. Fon Fabricius je odgovorio da u toj stvari odlučujuću reč ima Zauerbruh. Savetovao je Švarca da mu se obrati pismom. Ali, odgovor od Zauerbruha nikada nije stigao. Posle duže pauze, i verovatno na tursko insistiranje, nemačko ministarstvo je ponudilo kompromis - dvojicu profesora čije su supruge bile Jevrejke, i koji su odbili da se razvedu. Švarc je prihvatio ovu ponudu, i tako je ova afera nakon nekoliko meseci bila okončana⁵⁹.

Očigledno je da je cilj nemačkih vlasti nakon uspešne misije Notgemajnsafta, bio da se izvrši opstrukcija. Sa druge strane, nemačko ministarstvo propagande je pokrenulo medijski napad protiv emigranata, u čemu su učestvovali i neki turski novinari. Zauerbruh se sledeći put pojavio u Turskoj u vreme staljingradske bitke, navodno zbog zdrav-

⁵⁷ Isto

⁵⁸ Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

⁵⁹ Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933, Kopenhagen 1972; Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

stvenog stanja Numan-bega, koji je tada bio ministar spoljnih poslova. Zauerbruhova misija ticala se uključivanja Turske u rat na strani Nemačke. Turska je odbila ovu „ponudu“. Poslednja vest o Zauerbruhu i njegovom izdajstvu stigla je nakon neuspelog pokušaja atentata na Hitlera u julu 1944. Ispostavilo se da su se zaverenici sastajali u Zauerbruhovoj kući, i da su posle neuspeha, svi osim njega bili uhapšeni⁶⁰.

U poslednjoj fazi univerzitetske reforme, turska vlada je ponovo angažovala Švarca da pronade adekvatne stručnjake – arhitekte, muzičare i likovne umetnike, za osnivanje likovnih, muzičkih i fakulteta primenjenih umetnosti. U toj grupi, u Istanbul i Ankaru došli su poznata imena kao npr. Karl Ebert, teatrolog, Paul Hindemit, čuveni kompozitor, Cukmajer, Liko Amar, Bruno Taut - osnivač i dekan Arhitektonskog fakulteta u Ankari, Martin Vagner, stručnjak za urbanizam i autor novog urbanističkog plana Istanbula, akademski slikar Leopold Levi, profesor na Akademiji primenjenih umetnosti u Istanbulu – svi su oni uz pomoć Notgemajnsafta emigrirali u Tursku. Emigrant Ernest Pretorius, dirigent, zaslužan je za osnivanje turskog nacionalnog simfonijskog orkestra u Ankari, u kome su dobili zaposlenje brojni muzičari izbegli iz Austrije i Nemačke, i koji su istovremeno radili kao predavači na Konzervatorijumu u Ankari⁶¹.

U prvoj grupi profesora koje je Notgemajnsaft izabrao za predavače na Istanbulskom univerzitetu, trojica njih bili su već uhapšeni u Nemačkoj: Kantorovic, Desauer i Kesler. Zahvaljujući upornosti Filipa Švarca i zalaganju turske vlade, oni su izbegli sigurnu smrt⁶².

Profesor stomatologije, Alfred Kantorovic, bio je 1933. godine uhapšen od strane Gestapoa i četiri meseca držan u zatvoru u Bonu. Potom je premešten u koncentracioni logor Bergermor gde je proveo četiri meseca, nakon čega je bio prebačen u koncentracioni logor Lihtenberg, u kojem su zatvarani istaknuti levičari, Jevreji i intelektualci⁶³.

U jednom pismu datiranom 6. oktobra 1933, sa oznakom „poverljivo“, koje je Filip Švarc u svojstvu predsednika Notgemajnsafta uputio Lauderu Džouns, predstavniku Fondacije Rokfeler za Evropu, on moli za posredovanje da se profesor Kantorovic oslobodi iz logora: „...Kolega Kantorovic, koji je imenovan za profesora stomatologije i čiji je ugovor potpisan od strane turske vlade, nalazi se u koncentracionom lo-

goru. Nadam se da će turska vlada pomoći da se uvaženi kolega pusti na slobodu. Da li bi vi mogli da se takođe zauzmete kod nemačkih vlasti da se gospodin Kantorovic oslobodi? Ovo je, naravno, samo predlog. Ja ne znam da li ste vi u mogućnosti da ostvarite takav uticaj“⁶⁴.

16. oktobra 1933. Švarc odlazi u Pariz, na zakazani sastanak sa L. Džounsom. Iz službenih beleški sačinjenih tom prilikom, saznajemo da je L. Džouns obavestio Švarca da fondacija nije u mogućnosti da pomogne u pregovorima te vrste. Švarc je na istom sastanku pitao za mogućnost da fondacija dotira platu dvojici mladih asistenata koji bi onda mogli da iz Nemačke dođu u Tursku. L. Džouns je objasnio da oni ne mogu da pomognu, jer je Univerzitet u Istanbulu tek u početnoj fazi osnivanja, ali da će kasnije, kada univerzitet počne s radom, poslati u Tursku svog predstavnika da se upozna sa tamošnjom situacijom⁶⁵.

Alfred Kantorovic je ipak uspeo da se spase iz logora, zahvaljujući Švarcovoj upornosti i intervenciji turske vlade, i da zajedno sa suprugom i četvoro dece bezbedno stigne u Istanbul. Tamo je predavao stomatologiju i bio direktor Stomatološkog instituta od 1933. do 1948. godine. Uveo je sistem preventivne stomatološke zaštite u turskom zdravstvu, napisao brojne udžbenike i naučne radove. Koliko je bio cenjen stručnjak u Turskoj, govori podatak da je izradio veštačku vilicu za Ataturka, a potom i za iranskog šaha Rezu Pahlavija, tokom njegove zvanične posete Turskoj⁶⁶.

Zahvaljujući Filipu Švarcu i intervenciji turske vlade, iz nemačkog logora uspeali su da se spasu fizičar Fridrih Desauer i ekonomista Gerald Kesler, koji je do 1951. godine radio u Turskoj kao profesor i direktor Instituta na Univerzitetu u Istanbulu⁶⁷.

Turska je ponovo postala odredište za izbeglice, kao i u 15. veku kada su sefardski Jevreji bili progonjeni od strane inkvizicije. Od 1933. do kraja rata, preko 300 profesora, asistenata i stručnjaka, i preko 50 tehničara i ostalog osoblja našlo je utočište u Turskoj. Ako se tome doda, da je velika većina njih došla sa svojom užom ili širom porodicom, onda se može govoriti o više od 1.000 ljudi⁶⁸.

⁶⁰ Isto

⁶¹ Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933, Kopenhagen 1972; Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.; Bentwich Norman: The Rescue and Achievement of Refugee Scholars. The Story of the Displaced Scholars and Scientists 1933-1952, Hague 1953.

⁶² Isto

⁶³ Isto

⁶⁴ Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

⁶⁵ Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

⁶⁶ Bentwich Norman: The Rescue and Achievement of Refugee Scholars. The Story of the Displaced Scholars and Scientists 1933-1952, Hague 1953.

⁶⁷ Isto

⁶⁸ Bentwich Norman: The Rescue and Achievement of Refugee Scholars. The Story of the Displaced Scholars and Scientists 1933-1952, Hague 1953; Prvi i drugi međunarodni simpozijum o egzilu nemačkih naučnika u Turskoj 1933., Kopenhagen 1972

Čak i oni retki pojedinci koji su uspjeli da dobiju američke ili britanske vize, nisu mogli da računaju da će tamo dobiti zaposlenje, ili bar ne adekvatno zaposlenje, pa su se opredelili da prihvate ponudu i dođu u Tursku, gde su mogli da nastave da se bave svojom profesijom. Jedan od njih bio je i profesor Rudolf Nisen, hirurg, koji je već bio na putu za S.A.D. kada je primio telegram sa pozivom da dođe u Tursku. Odlučio je da prihvati tu ponudu⁶⁹.

Plata koju su strani profesori i drugo stručno osoblje dobijali u Turskoj bila je dosta dobra i u proseku se kretala oko 750 turskih lira (u to vreme 1 američki dolar vredeo je 1,8 turskih lira). Za troškove preseljenja u Tursku obezbeđeno je bilo 250 lira po osobi, a isti iznos isplaćivan je i za troškove odlaska iz Turske. Zagarantovan je bio i godišnji odmor u trajanju od 6 nedelja, a u slučaju bolesti, prva tri meseca isplaćivan je pun iznos plate, a nakon toga umanjena plata u zavisnosti od godina staža. U slučaju smrti, porodici bi bila isplaćena suma od 1000 turskih lira. Svi putni troškovi za službena putovanja, stručne seminare i sl. isplaćivani su u istom iznosu kao za najviše turske činovnike. Emigranti nisu mogli da obavljaju privatnu praksu, ali u slučaju vršenja konsultantskih usluga, imali su pravo na honorar. Ugovori su podrazumevali angažman u trajanju od 3 ili 5 godina, sa mogućnošću obnavljanja⁷⁰.

Među izbeglicama u Turskoj, bilo je renomiranih univerzitetskih profesora, naučnika, lekara raznih profila, pravnika, arhitekata, inženjera, umetnika, bibliotekara, laboranata, i još mnogo drugih stručnjaka. O tome koliko su pojedini stručnjaci koji su izbegli u Tursku bili ugledni u naučnom svetu, govori i podatak da je Albert Ajnštajn vodio prepisku sa najmanje njih šesnaest, a osim Ajnštajna, bilo je preko deset nobelovaca koji su održavali veze sa pojedinim izbeglim profesorima⁷¹.

Turska vlada je izdvajala velike sume novca da bi obezbedila potrebne uslove za rad. Pozitivan uticaj koji su izbeglice ostvarile u svim segmentima turskog društva tokom svog boravka od 1933. do posleratnog perioda, vidljiv je i danas. Od dolaska nacista na vlast u Nemačkoj, pa do kraja rata, u Turskoj su se promenila dva predsednika (Kemal Atatürk je na predsedničkom položaju bio sve do svoje smrti 10. novembra 1938. Sledeći predsednik bio je İsmet İnönü, sve do 1950. godine). U tom periodu na čelu turske vlade nalazila su se četiri premijera, promenilo se pet ministara spoljnih poslova, šest ministara

unutrašnjih poslova i pet ministara obrazovanja⁷². Doslednost s kojom je za sve to vreme turska vlada vodila nepromenjenu politiku prema izbeglicama, ne uskraćujući im prava koja su prvobitno dogovorena sa organizacijom Notgemajnschaft, donela je znatnu korist kako turskom društvu i samim izbeglicama, tako i sveukupnom naučnom i kulturnom nasleđu Evrope i sveta.

Izazovi koji su stajali na putu takvoj doslednoj turskoj politici nisu bili nimalo zanemarljivi. Iz Nemačke su u više navrata tokom ovog perioda vršeni pritisci na tursku vladu da se izbeglice proteraju nazad u Nemačku (čak je i Hitler lično intervenisao)⁷³. Situacija je postala naročito kritična u proleće 1941, kada se Turska praktično našla okružena nemačkim trupama. Uz pomoć svojih agenata, nacisti su permanentno vršili prismostru izbegličke zajednice u Turskoj, od 1933. godine pa do kraja rata. Među dokumentima nemačke ambasade u Turskoj, 1980. godine pronađen je izveštaj izvesnog Dr. Herberta Skurle, visokog činovnika u nemačkom ministarstvu za nauku i obrazovanje, koji je u to vreme u više navrata boravio u Turskoj, kako bi sačinio detaljan izveštaj o izbeglicama koji su preko Notgemajnschafta došli u Tursku. Skurla je u svom opširnom izveštaju izbeglice nazivao „emigrantskom klikom“, „neprijateljima“ i sl., a za Filipa Švarca koji je nesumnjivo smatran „neprijateljem“, pored biografskih i drugih podataka, naveo je da je Jugosloven i „nearijevski element“. U izveštaju je naveo i da je Univerzitet u Istanbulu postao „jevrejski“, da se Jevreji nalaze na visokim položajima kao savetnici u vladi, te da imaju znatan uticaj u turskoj ekonomiji i politici⁷⁴.

Tokom egzila u Turskoj životni standard izbeglica bio je dosta dobar. Deca su imala obezbeđeno školovanje, a društveni život se odvijao normalnim tokom. Mnogi od njih bili su u prilici da finansijski pomažu prijatelje i rođake u drugim državama, koji su se tih godina našli u nevolji. Pošto je tokom Drugog svetskog rata Turska bila neutralna država, mnogi su koristili mogućnost slobodne prepiske da pomognu svojim prijateljima, rođacima i poznanicima da uspostave međusobni kontakt, a istovremeno, to je bio i put kojim su u slobodni svet stizale informacije o tome šta se dešavalo u Nemačkoj⁷⁵.

Filip Švarc je 1935. godine otputovao u Vršac, kada je primio vest o majčinoj smrti. Samuel Švarc, Filipov otac, odlučio je tada da se preseli kod sina u Tursku, gde je živio do svoje smrti. Sestra Filipa Švarca živela je sa svojim mužem i četvoro dece u Vršcu sve do

⁶⁹ Nissen Rudolf: Helle Blätter – Dunkle Blätter, Erinnerungen eines Chirurgen, Stuttgart 1969.

⁷⁰ Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnschaft, Bodleian Library, London.

⁷¹ Isto.; Bentwich Norman: The Rescue and Achievement of Refugee Scholars. The Story of the Displaced Scholars and Scientists 1933-1952, Hague 1953

⁷² Encyclopedia Britannica 1997

⁷³ Müller H.: German Librarians in Exile in Turkey, 1933-1945, u publikaciji: Libraries & Culture, 33, 1998.

⁷⁴ Grothusen K. D.: Der Scurla Bericht, Frankfurt 1987.

⁷⁵ Bentwich Norman: The Rescue and Achievement of Refugee Scholars. The Story of the Displaced Scholars and Scientists 1933-1952, Hague 1953.

nemačke okupacije 1941. godine. Zajedno sa ostalim vršačkim Jevrejima, ona i njena porodica bili su 1941. deportovani u logor i ubijeni. Samo je jedan od njena četiri sina uspeo da preživi, tako što je pobjegao iz logora i pridružio se partizanima⁷⁶.

Filip Švarc je u Turskoj živeo do 1953. godine. Za svo to vreme radio je u Istanbulu kao profesor anatomije na Medicinskom fakultetu i direktor Instituta za patologiju. Za vreme dok je on bio na čelu instituta, uspeo je da u ovu ustanovu uvede metode rada po najsavremenijim standardima. U Turskoj je objavio osam stručnih knjiga, bavio se istraživanjem kanceroznih oboljenja, tuberkuloze, i mortaliteta kod dece i novorođenčadi⁷⁷.

Za 14 godina delovanja organizacije Notgemajnsaft (1933-1948), koju je Filip Švarc osnovao aprila 1933, nađeno je utočište za više od 2.000 intelektualaca iz porobljene Evrope⁷⁸.

1953. godine odlazi da radi u univerzitetskoj bolnici Voren Stejt Hospital (Pensilvanija, S.A.D.). Tamo nastavlja istraživanja u oblasti neuropatologije, objavljuje mnoge naučne radove i udžbenike. Umro je 1. decembra 1977. u Fort Lauderdaleu na Floridi⁷⁹.

(Ovaj rad nagradjen je na 52. konkursu SJOS iz oblasti *Memoari i hronike*)

Jan Buruma

Sloboda se ne može propisati dekretom

Ne mogu da odgovoram u ime Timotija Gartona Eša ili "Anglosaksonaca", pa ću zato govoriti samo u svoje ime. Ako je gospodin Brikner bio toliko ljubazan da pročita moju knjigu, ne mogu da razumem kako je zaključio da je ona napad na Ajan Hirši Ali. Dve poslednje rečenice *Ubistva u Amsterdamu* glase: "I Ajan Hirši Ali je morala da napusti scenu (Holandiju). Bez nje, moja zemlja deluje nekako manja."

Divim se Ajan Hirši Ali i slažem se s većinom stvari za koje se zalaže. Liberalna demokratija se mora braniti od nasilnog ekstremizma i žene treba zaštititi od zlostavljanja. Za takve stvari ne može biti verskog opravdanja. Skeptičan sam samo u vezi s njenom analizom socijalnih problema koji su se javili u evropskim društvima kad se doselio veliki broj izbeglica i

⁷⁶ Dr. Suzan Švarc, ćerka Filipa Švarca, prepiska sa autorom.

⁷⁷ Isto

⁷⁸ Bentwich Norman: *The Rescue and Achievement of Refugee Scholars. The Story of the Displaced Scholars and Scientists 1933-1952*, Hague 1953.

Sedište organizacije Notgemajnsaft preseljeno je 1936. u London; Arhivska dokumentacija organizacije Notgemajnsaft, Bodlean Library, London.

⁷⁹ Dr. Suzan Švarc, ćerka Filipa Švarca, prepiska sa autorom.

imigranata koji nisu poreklom sa Zapada. Revolucioni islamizam, čiji je izvor na Bliskom istoku, zaista jeste pretnja za sva slobodna društva. Ja se od Hirši Ali razlikujem verovatno po tome na šta stavljam naglasak. Okrenuvši se od predanog islamizma k ateizmu, ona je sklona da u svakoj religiji – a naročito u islamu – vidi koren sveg zla (a posebno zlostavljanja žena). Tradicije različitih kultura, plemenske običaje, istorijske pretke, koji su svi među sobom veoma različiti, čak i u muslimanskom svetu, ona je sklona da poistoveti i posmatra kao jednu monolitnu pretnju. Islam, kako se praktikuje na Javi, nije isti kao onaj u marokanskom selu, u Sudanu ili Rotterdamu. I sama Hirši Ali u autobiografiji opisuje kako postoje značajne razlike između njene rodne Somalije i Saudijske Arabije.

U Evropi se ni marama ne može jednostavno uzeti kao simbol verske zadrživosti. Neke žene je nose da bi se odbranile od muške agresije, druge zato što na tome insistiraju njihovi roditelji, a neke po sopstvenom izboru, kao prkosni znak identiteta, čak i pobune. Brikner se divi buntovnicima. Da li treba da budemo na strani samo onih pobunjenika čija nam se stanovišta i potezi dopadaju? Ili život u slobodnom društvu podrazumeva da ljudi mogu, sve dok to ne škodi nekom drugom, da odaberu kako će izgledati, govoriti, klanjati se, čak i kad nam se to ne dopada? Slobodouman građanin ne toleriše različite običaje i kulture zato što misli da su divni već zato što veruje u slobodu.

Biti tolerantan nije isto što i ne priznavati razliku. Ne pada mi na pamet da branim diktaturu u ime tolerancije prema drugim kulturama. Nasilje nad ženama, u stvari nad ljudima, ne može se tolerisati i treba ga zakonski kažnjavati. Nikada ne bih branio sakaćenje genitalija kod dece ili pravo da se tuku žene, bez obzira na to kako glasilo obrazloženje za tako nešto. Ubistva radi vraćanja časti su ubistva i treba ih tako i tretirati. Ali, sve su to stvari koje se tiču sprovođenja zakona. Mnogo je teže shvatiti kako se može stati na put tome da nasilne ideologije zaraze obične muslimane i ugroze slobodna društva. Nisam ubeđen da su od pomoći izjave – poput onih koje je iznosila Ajan Hirši Ali – da je islam uopšteno uzev "nazadan", a njegov prorok "perverznan".

Ona, naravno, ima puno pravo da to govori, kao što gospodin Brikner ima pravo da muslimane opisuje kao "brutalne". Mene nimalo ne "uznemiruje" njena kritika islama, niti sam joj branio da se "poziva na Voltera". Međutim, ako je cilj reforma islama, onda takve optužbe nisu najbolji način da se to postigne, naročito ukoliko izjave stižu od zakletog ateiste. Optuživanje islama, a da se pri tom ne uzima u obzir mnoštvo njegovih varijeteta, govori o slepilu za razlike. Nije svaki musliman, pa ni svaki ortodokсни musliman, neko ko će sutra postati sveti ratnik. Izolovanje džihadista i borba s njihovim opasnim dogmama isuviše su važna stvar da bi se pribeglo polemici koja je suviše paušalna.

Gospodin Brikner je važan francuski intelektualac, tako da sam siguran da njemu sve ovo ne treba ni govoriti – baš kao što ni on meni ne treba da drži lekcije o opasnostima kulturnog relativizma. Ali čini se